

УДК 821. 161.2 Д : 82'06

Г.С. Скуртул

**ЕМІГРАНТСЬКА РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XX - ПОЧАТКУ XXI
СТОЛІТЬ У КРИТИЦІ Й ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ІСТОРІЯ,
ПРОБЛЕМИ, ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ**

В умовах трансформації сучасної цивілізації, помітного розростання її комунікативної сфери, зміни етнічних ідентичностей проблема еміграції у найширшому соціально-політичному, культурно-історичному й міфологічному осмисленні набуває особливого значення. Ця особливість полягає у необхідності оприявлення, визначення й пояснення цілого ряду складних межових факторів, які у тій чи іншій мірі порівнюються з подіями міграційного характеру. Вважаємо, що найважливішим із них є фактор художнього відображення подій, викликаних особисто пережитою історією переміщення для постійного проживання в іншу країну. І це все на фоні умов, що постійно і швидко змінюються: крах імперій, розпад держав, зміна політичних режимів і міжнаціональних пропорцій всередині окремих країн, розширення ринку праці тощо. Подібні метаморфози, відзначає І. Дзюба, призводять до радикальних зрушень всередині емігрантського середовища й позначаються на зв'язках України з діаспорою: «Падали кордони, розвалювалися держави й поставали нові; соціальні процеси й нові технології змінювали спосіб життя; змінювалося еміграційне середовище, змінювалася Україна, змінювалися відносини з нею діаспори» [1, с. 1]. Зрозуміло, такі перетворення, які визначали сам дух часу, не могли залишитись поза увагою майстрів художнього слова, що відповідно й викликає цілком обґрунтований дослідницький інтерес.

Майстри слова не залишилися осторонь проблем еміграції. Твори С. Майданської, Ю. Андруховича, О. Забужко, С. Пиркало, І. Роздобудько, Г. Тарасюк, А. Тарасенко, О. Березовського та інших сучасних українських письменників концентрують у собі тему еміграції у найрізноманітнішому художньому оформленні й власнеавторському осмисленні.

Мета статті: з'ясувати особливості емігрантської рецепції української літератури останньої третини XX – початку XXI століть, поглибити й логізувати наукові уявлення про проблему «еміграція і література», запропонувати власну класифікацію літератури емігрантського дискурсу.

Проблема еміграції в її соціально-історичному розумінні отримала в науці достатньо широке тлумачення. Дослідники розглядають її в історичному, економічному, політичному, психологічному, етнічному, сексуальному, гендерному, культурному та ін. аспектах. У цілому,

більшість із них погоджуються з тим, що еміграція – це добровільне або примусове переселення з однієї країни в іншу. Існує і достатньо розширене розуміння явища еміграції, яке поєднує у собі як формальний погляд (переселення), так і дещо рефлексивно-медитативний з культурологічним підґрунтям, коли феномен еміграційної напруги обумовлюється одночасно онтологічними, міфологічними, особистісно-психологічними факторами. Тут поняття еміграції серед іншого розгалужене і в аспекті безперервного становлення людини в стані хронічної інаковості, не ідентичності самому собі, що піддається рефлексії і розколу (див. дет. Ю. Крістева [2], М. Елліаде [3], Ф. Аінса [4]).

Причини і хронологічні рамки української еміграції визначаються в залежності від аспекту, який цікавить найбільше. Проте, загальновизнаними є чотири еміграційних хвилі, що припадають на: а) кінець XIX-початок XX ст.; б) перша-друга світові війни; в) післявоєнний період; г) кінець XX-початок XXI ст. (т.зв. трудова еміграція).

Сьогодні достатньо неоднозначною є проблема «еміграція і література» (Ф. Погребенник [5], М. Сорока [6], Ю. Шерех [7], І. Дзюба [1], І. Жифарська [8] та ін.). Її дискусійність витікає головним чином з питання – чи можлива в принципі література поза батьківщиною, рідного мовного середовища, етносу. Якщо більшість дослідників припускає можливість відносно повноцінного розвитку української писемності на нових землях (Ю. Шерех [7], Г. Грабович [9]), то деякі науковці ґрунтовно мотивують неможливість появи оригінальних художніх текстів у іншому соціально-мовному середовищі (Г. Журба). При цьому необхідно пам'ятати, що з проблеми «еміграція і література» витікає ціла низка специфічних, власне теоретичних аспектів, що артикуються в наступних тематичних спектрах: 1) пошук етнічної і культурної ідентичності поза межами України; 2) акультурація як неминучий процес поступового сполучення з іншим культурним середовищем і виходу за межі національної традиції; 3) моделі соціокультурної адаптації; 4) емігрантський хронотоп як принципово відособлений вид організації художнього простору і часу; 5) місіонерське начало емігрантської словесності; 6) еміграція як потенційний стрижень усіх і кожного. На нашу думку, ці та інші теми, що генеруються еміграційними процесами, суттєво розширюють можливість вивчення українського еміграційного дискурсу.

Досліджуючи проблему «еміграція і література», ми виходимо з принципу генетичної й еволюційної цілісності української писемності як форми вираження національної ідентичності. Адже постулюючи постійну і неперервну зміну форм і методів літератури у цілому, як і складових компонентів зокрема, не можна не прослідкувати процеси впливу, збагачення, традиції, з одного боку, і становлення, актуалізації індивідуально-особистісної рецепції автора, з іншої. В такому баченні збільшується значення попередніх літературних явищ, епох, напрямів у світлі їх наступного поступового, різнопланового, іноді парадоксального переосмислення і модифікованого звучання.

Наприклад, осмислення еміграційного дискурсу в літературі минулого, скажімо, у XIX чи на початку XX століття в тій чи іншій мірі продовжено і по-різному трансформовано сучасними авторами. Ця тема у визначеному контексті представлена у наукових працях Ф. Погребенника [5], М. Сороки [6], І. Жифарської [8], Г. Грабовича [9], Л. Тарнашинської [10] та ін. Основний, загальний для більшості дослідників погляд полягає у тому, що твори сучасних прозаїків прямо чи опосередковано – через естетичні, історичні, етнічні українські маркери – в більшій чи меншій мірі продовжують традиції авторів минулого, які творчо осмислювали долю українців поза батьківщиною.

Дослідники (див. дет. Я. Розумний [11], С. Антонович [12], І. Гавриш [13], В. Супрун [14]) детально не простежуючи фактор впливу, традиції, зосереджені виключно на емігрантському дискурсі в художній системі письменників переважно XIX - середини XX століть. Подібні шукання дозволяють розширити як загальне уявлення про сам феномен художнього осмислення існування на чужині, так і, безумовно, поповнити науковий інструментарій при інтерпретації сучасних текстів. На нашу думку, це особливо важливо, коли предметом дослідження виступають твори відомих, часто знакових постатей українського письма, таких як І. Франко («Лист до Стефанії», «Лист із Бразилії»), В. Стефаник («Камінний хрест»), Грицько Григоренко («Переселенці»), Панас Мирний («Серед степів»), Б. Лепкий («Чуєш, брате мій»), П. Карманський («Емігранти»), В. Потапенка («На нові гнізда»).

У цілому ж, не даючи розгорнутих узагальнень, дозволимо собі відзначити наступні літературознавчі ракурси і критичні уявлення про джерела, природу й специфіку емігрантського світовідчуття, рівно як і про феномен його художнього осмислення: 1) дослідження проблемно-тематичних і жанрово-стильових особливостей окремого автора в культурно-історичному і біографічному аспектах (І. Гавриш [13], В. Супрун [14], О. Коломієць [15]); 2) вивчення найскладніших психофізіологічних комплексів, що притаманні автору і герою в динаміці їх художньо-філософського й цивілізаційного становлення (О. Вознюк [16], О. Грабович [9]); 3) аналіз явища «емігрантська література» в рамках дискусії про правомірність і принципи її класифікації, а також вироблення системного визначення (І. Жифарська [8], М. Сорока [6], Ю. Шерех [7], О. Астаф'єв [17]); 4) вирішення концептуально значимих понять співвідношення «еміграція – література» (Ф. Погребенник [5], І. Дзюба [1], Ю. Шерех [7]).

Підкреслимо, що наукова перспектива проблеми «еміграція і література» в її різноманітних дефініціях і поглядах поставила задачу системного, ґрунтовного аналізу. Саме тому в останній час з'явився цілий ряд масштабних досліджень і дисертаційних робіт (С. Антонович [12], І. Гавриш [13], О. Коломієць [15], В. Супрун [14], О. Астаф'єв [17], І. Васишлин [18]). Останні охоплюють увесь жанровий простір літератури емігрантського дискурсу як окремого автора (творчість М. Цуканової, М. Понеділка, Д. Гуменної), так і епоху (І. Васишлин «Епоха й людина в

художньо-екзистенційному вимірі літератури епохи ДіПі»). І хоча деякі з цих робіт сформульовано невизначено (В. Супрун «Творча індивідуальність Миколи Понеділка - епіка») чи дещо екстенсивно (І. Гавриш «Творчість М. Цуканової (проза, драматургія, мемуари)») не можна не визнати, що науково-теоретичний і методологічний досвід, який у них передається досить корисний в аспекті досліджуваної проблеми. Адже стратегія вивчення як одного, так і групи авторів дуже доречна в межах поставлених задач із точки зору синхронного представлення різноманітних художніх манер у їх хронологічній (кінець XX-го – початок XXI ст. як епоха змін) і тематичній близькості.

В усьому різноманітті поглядів на проблему еміграція і література, при багатстві суперечливих суджень й інтерпретаційних стратегій, не можна не згадати про поняттєву неузгодженість навколо питання *літератури емігрантського дискурсу* (курсив наш – Г.С.) (саме так було б коректно, на наш погляд, називати твори, які актуалізують процеси переселення на чужину і життя в іншому мовному середовищі). Адже нерідко відбувається змішування понять «література еміграції» (література діаспори), «емігрантська література» і «література про еміграцію». Відповідно до цього було б доречним вибудувати певну градацію, виділивши основні види художніх текстів еміграційного звучання. Спроба проведення подібного розмежування проводилась неодноразово – Ю. Шерех [7], І. Жифарська [8], Р. Гром'як [19]. Останній, наприклад, акцентує увагу на можливості розмежування понять література еміграції і література про еміграцію. Таке розмежування не лише цілком виправдане з точки зору правильного ставлення до предмету і об'єкту дослідження, але й досить перспективне.

Так, на нашу думку, варто було б виділити ще один вид емігрантського письма, що суттєво збільшує масив літератури емігрантського дискурсу і розширює спектр проблем, які досліджуються. Мова йде про таку типологію, яка в своїй основі має переважно екзистенційні, внутрішньо обумовлені мотиви, неординарно сполучені з природою перебування в стані пограничного, у чомусь, можливо, клінічного розпаду і психологічної нестійкості, зведеної у метод мислення і творчого вираження. Мається на увазі перш за все не проблемно-тематична побудова. Не сюжет, але сама ідеологема еміграції – заряд духовної роздвоєності, невлаштованості, коли відбувається мисленнєве моделювання і художня кодифікація явища переходу з однієї соціально-психологічної системи в іншу (чи виходу із соціуму і самозаглиблення, нерідко протестуючого характеру) з усіма витікаючими з цього наслідками. В такому тлумаченні, наприклад, твори, які мають мотив внутрішньої еміграції, але напряду сюжетно не відображають емігрантського побуту можна зараховувати до *літератури емігрантського дискурсу*. Такі твори можна назвати *текстами, що імплантують емігрантську ризому* (курсив наш – Г.С.).

Останнє пояснює, чому величезний (часто неоднозначно класифікований) масив емігрантської літератури запропоновано нами визначати як *літературу емігрантського дискурсу*, що згладжує відомі відмінності між авторами в різній мірі причетних до життя в еміграції і які по-різному трактують міфологему емігранта й еміграції. Отже, формальна класифікація літератури емігрантського дискурсу могла б мати наступний формат: 1. Література еміграції (література діаспори). 2. Література про еміграцію (більш масивний літературний корпус, який включає як материкову українську словесність, так і тимчасово емігрантську – трудову, наукову, політичну та ін. еміграцію). 3. Література емігрантської ризоми.

Огляд літератури, літературознавчих й критичних праць останньої третини минулого й першого десятиліття теперішнього століття демонструє стійкий інтерес до емігрантської проблематики у її розгорнутому, інколи в дуже широкому трактуванні. І це не дивно, адже проблема еміграції пов'язана з великою кількістю важливих соціокультурних явищ і тому її художнє вирішення, науковий аналіз й інтерпретація носять завжди неочікуваний, нерідко парадоксальний характер. Відзначимо, що усі запропоновані нами у статті класифікації не що інше як відкрита система, що, зрозуміло, може трансформуватись і не претендує на статичну завершеність. Окреслені проблеми не вичерпуються однією статтею і мають перспективу для подальшого вивчення.

Література

1. **Дзюба І.** Енциклопедія українського опору / І. Дзюба // Літературна Україна. – 2010. – 20 травня. – С. 1,3.
2. **Кристева Ю.** Самі собі чужі / Ю. Кристева. – К. : Основи, 2004. – 262 с.
3. **Эллиаде М.** Оккультизм, колдовство и моды в культуре / М. Эллиаде. – К. : София; М. : Гелиос, 2002. – 224 с.
4. **Аинса Ф.** Реконструкция утопии. Эссе / Ф. Аинса // Режим доступу http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/ainsa/03.php.
5. **Погребенник Ф.** Еміграція і література / Ф. Погребенник // Соло і час. – 1991. – №10. – С. 22-28.
6. **Сорока М.** Чи є панацея від міфу про Антея в українській літературі діаспори? / М. Сорока // Слово і час. – 2000. – №12. – С. 11-18.
7. **Шерех Ю.** МИ і ми / Ю. Шерех // Слово і час. – 2000. – №1. – С. 62-64.
8. **Жифарська І.** Література та еміграція: грані зіткнення / І. Жифарська // Режим доступу www.prosvilib.ipsys.net/books/vtf/4vtf/vtf4_01.htm#emigrac.
9. **Грабович Г.** До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
10. **Тарнашинська Л.** Презумпція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : Києво-Могилянська академія. – 2008. – 533 с.
11. **Розумний Я.** Стефаників портрет емігранта (До сторіччя українського поселення в Канаді 1891-1991) / Я. Розумний // Сучасність. – 1992. – №12. – С. 151-156.
12. **Антонович С.** Драматургічна творчість українських письменників-емігрантів середини ХХ століття: автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / С. Антонович. – Харків, 2009. – 19 с.
13. **Гавриш І.** Творчість М. Цуканової (проза, драматургія, мемуари): автореф. дис. канд. філол. наук

: спец. 10.01.01 «Українська література» / І. Гавриш. – Харків, 2007. – 19 с.
14. Супрун В. Творча індивідуальність Миколи Понеділка – епіка: автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В. Супрун. – Кіровоград, 2007. – 20 с.
15. Коломієць О. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості): втореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. Коломієць. – Київ, 2007. – 18 с.
16. Вознюк О. Еміграційна візія іншого: теоретичний аспект / О. Вознюк // Вісник Львівського університету. Серія : Філологічні науки. Вип. 44. Ч. 1. – 2008. – С. 178-184.
17. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем: автореф. дис. д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 / О. Астаф'єв. Київ, 1999. – 40 с.
18. Васишин І. Епоха й людина в художньо-екзистенційному вимірі літератури періоду ДіПі: автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / І. Васишин. – Львів, 2008. – 18 с.
19. Гром'як Р. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства / Р. Гром'як. – Тернопіль : ЛІІЕЯ, 1997. – 272 с.

Скуртул Г. С. Емігрантська рецепція української літератури останньої третини ХХ – початку ХХІ століть у критиці й літературознавстві: історія, проблеми, принципи класифікації

У статті з'ясовуються особливості емігрантської рецепції української літератури останньої третини ХХ – початку ХХІ століть. На основі узагальнення існуючих у літературознавстві й критиці поглядів на проблему «еміграція і література» пропонується власна класифікація літератури емігрантського дискурсу.

Ключові слова: еміграція, література емігрантського дискурсу, «еміграція і література», емігрантська література.

Скуртул А. С. Эмигрантская рецепция украинской литературы последней трети ХХ – начала ХХІ веков в критике и литературоведении: история, проблемы, принципы классификации

В статье определяются особенности эмигрантской рецепции украинской литературы последней трети ХХ – начала ХХІ столетий. На основе обобщения существующих в литературоведении и критике взглядов на проблему «эмиграция и литература» предлагается собственная классификация литературы эмигрантского дискурса.

Ключевые слова: эмиграция, литература эмигрантского дискурса, «эмиграция и литература», эмигрантская литература.

Skurtul G. S. Emigrant perception of Ukrainian literature of the last third of the XX – the beginning of the XXI centuries in the literary criticism and study of literature: history, problems and principles of the classification

In the article the author determines the emigrant perception peculiarities of Ukrainian literature of the last third of the XX – the beginning of the XXI centuries. The author suggests her own classification of the emigrant discourse literature basing on the generalization of the current points of view to “the emigration and the literature” problem in the literary criticism and study of literature.

Key words: emigration, the emigrant discourse literature, “the emigration and the literature”, emigrant literature.